

Θεολογία της Λατρείας: Νικόλαος Καβάσιλας & Συμεών Θεσσαλονίκης

Ορθοδοξία / Θεία Λατρεία

Αρχιμανδρίτης Νικόλαος Ιωαννίδης

Με μεγάλη μας χαρά εγκαινιάζουμε σήμερα μια σειρά άρθρων του Καθ. του Πανεπιστημίου Αθηνών, αρχιμ. Νικολάου Ιωαννίδη, σχετικά με τους δύο κυριότερους εκπρόσωπους της βυζαντινής λειτουργιολογικής σκέψης. Στο σημερινό άρθρο θα αρκεστούμε στις εισαγωγικές σημειώσεις επί του θέματος.

Νικόλαος Καβάσιλας και Συμεών Θεσσαλονίκης.

Οι θεμελιωτές της Θεολογίας της Βυζαντινής Λατρείας

Εισαγωγικά

Η μελέτη του συγκεκριμένου θέματος, που έχω την τιμή να εισηγηθώ στο παρόν συμπόσιο, απαιτεί μεταξύ άλλων μια σύντομη εισαγωγική αναφορά στο ιστορικό πλαίσιο της εποχής κατά την οποία έζησαν οι δύο σοφοί και άγιοι βυζαντινοί άνδρες, ο Νικόλαος Καβάσιλας (1322/23 – μετά 1391) και ο Συμεών αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης (β' ήμισυ ΙΔ' αι. – 1429), δηλαδή στον ΙΔ' αιώνα και στις τρεις

πρώτες δεκαετίες του ΙΕ' αιώνα.

Είναι γνωστό ότι οι δύο τελευταίοι αιώνες του βίου της βυζαντινής αυτοκρατορίας υπήρξαν εποχή κρίσιμη, πλήρης ταραχών και διαιρέσεων, τόσο στο πολιτικό όσο και στο εκκλησιαστικό πεδίο, αλλά συγχρόνως και ιδιαίτερης πνευματικής άνθισης. Το αποκαταστημένο Βυζάντιο του 1261 δεν ήταν πλέον η ένδοξη αυτοκρατορία του παρελθόντος, αλλ' ένα μικρό κράτος, με στρατό και δυνάμεις ανεπαρκείς να υπερασπίσουν την ύπαρξή του. Οι συνεχείς πόλεμοι και εσωτερικές διαμάχες του ΙΔ' αιώνα επέφεραν πολιτικό και οικονομικό κλονισμό και ανασφάλεια στο λαό, ο οποίος, προσπαθώντας να ξεφύγει από την κρίση, προέβαινε σε ενέργειες που, όπως πίστευε, θα εξασφάλιζαν τη σωτηρία της κοινωνίας του.

Έτσι, στη Θεσσαλονίκη το 1374 οι εκπρόσωποι των λαϊκών τάξεων, γνωστοί ως Ζηλωτές, επαναστάτησαν κατά των ευγενών, θεωρώντας τους υπαίτιους όλων των δεινών· κατέλυσαν την έννομη τάξη και προέβησαν σε βιαιοπραγίες. Μάλιστα είναι αυτοί που εμπόδισαν την εγκατάσταση του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά στην έδρα του. Πέραν όμως των βιαιοτήτων και της οξύτητας, πρέπει να δεχθούμε ότι υπήρξε ένας λαϊκός αγώνας για την επικράτηση της δικαιοσύνης στην κοινωνία και γι αυτό πολλά από τα αιτήματα τους -οχι οι βιαιοπραγίες- είχαν απήχηση σε πρόσωπα ακόμη και από την τάξη των αρχόντων, όπως ο Νικόλαος Καβάσιλας.

Εν τω μεταξύ οι Τούρκοι, που είχαν ήδη εμφανισθεί από τον ΙΓ' αιώνα,

εκμεταλλεζόμενοι τις εσωτερικές ανωμαλίες της αυτοκρατορίας, άρχισαν κατ' αρχάς να ενοχλούν τις βυζαντινές κτήσεις της Μικράς Ασίας και αργότερα να εισδύουν στην Ευρώπη (1354 κατάληψη Καλλιπόλεως του Ελλησπόντου), δημιουργώντας ανασφάλεια στο λαό. Οι δύο πρώτες πόλεις της αυτοκρατορίας, Κωνσταντινούπολη και Θεσσαλονίκη, δεν άργησαν να δεχθούν τις επιθέσεις των Τούρκων. Ο σουλτάνος Μουράτ Β' (1421-1451) πολιορκήσε την Κωνσταντινούπολη (1422), αλλά σύντομα αναγκασμένος από εσωτερικά προβλήματα του κράτους του έλυσε την πολιορκία[1].

Η Θεσσαλονίκη, γενέτειρα του Νικολάου Καβάσιλα και πόλις της επισκοπικής δράσεως του Συμεών Θεσσαλονίκης, ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του ΙΔ' αιώνα υφίσταται τουρκικές επιθέσεις. Το 1387 και μέχρι το 1393 πέφτει στα χέρια των Τούρκων, οι οποίοι, μετά από ένα μικρό διάστημα που επανήλθε στους Βυζαντινούς, την ξανακατέλαβαν το 1394. Μετά την ήττα όμως που υπέστη από τον Ταμερλάνο (1402), ο σουλτάνος Βαγιαζήτ Α' την παραχώρησε το 1403 στους Βυζαντινούς. Τον Ιούνιο όμως του 1422 οι Τούρκοι άρχισαν νέα πολιορκία και οι περισσότεροι κάτοικοί της βιώνοντας για ακόμη μια φορά τον πόνο, τις στερήσεις και το άγχος της επιβίωσης βρέθηκαν μπροστά στο φοβερό δίλημμα να παραδώσουν την πόλη τους είτε στους Τούρκους, ζώντας έκτοτε ως υποτελείς τους, είτε στους Βενετούς, οι οποίοι αποτελούσαν τότε υπολογίσιμη ναυτική δύναμη και θα μπορούσαν, όπως ήλπιζαν, να εξασφαλίσουν την ασφάλειά τους.

Ο αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Συμεών και ο επηρεαζόμενος απ' αυτόν δεσπότης της πόλεως Ανδρόνικος Παλαιολόγος αντετάχθησαν στις δύο αυτές προοπτικές, θεωρώντας ότι ο αγώνας για την ειρήνη και την ελευθερία δεν μπορεί να εμπεριέχει κανενός είδους υποταγή σε ξένη δύναμη. Η άποψη αυτή δεν έγινε αποδεκτή από την πλειονότητα του λαού και η πόλη το Σεπτέμβριο του 1423 παραδόθηκε στη Βενετική Δημοκρατία κατόπιν γραπτής συμφωνίας, η οποία υπογράφηκε εκ μέρους των Θεσσαλονικέων από τον δεσπότη Ανδρόνικο και επικυρώθηκε από τον αυτοκράτορα Μανουήλ (1421-1451).

Οι ελπίδες του λαού για βενετική προστασία διαψεύσθηκαν σύντομα, αφού οι Βενετοί συμπεριφέρθηκαν ως κατακτητές και όχι ως προστάτες. Επιπλέον οι τελευταίοι απεδείχθησαν ανίκανοι να υπερασπίσουν την πόλη, με αποτέλεσμα να καταληφθεί οριστικά από τους Τούρκους το 1430[2]. Έτσι περί τα τέλη του ΙΔ' αιώνα η αυτοκρατορία είχε περιορισθεί, στην Κωνσταντινούπολη, στη Θράκη, σε ελάχιστα νησιά του Αρχιπελάγους και στην Πελοπόννησο.

Η εν λόγω περίοδος, παρά την πολιτικο-οικονομική κατάπτωση στην οποία βρισκόταν, παρουσίασε μεγάλη πνευματική αναγέννηση. Η θεολογία, τα γράμματα και οι τέχνες γνώρισαν ασυνήθη άνθιση. Η αναγέννηση αυτή υπήρξε αφ' ενός

ουμανιστική, αφ' ετέρου αγιοπατερικο-θεολογική. Η ανάπτυξη της ουμανιστικής αναγέννησης στο Βυζάντιο είχε τις ρίζες της στον φιλόσοφο Μιχαήλ Ψελλό και τον μαθητή του Ιωάννη Ιταλό (ΙΑ΄ αί). Αρκετοί βυζαντινοί αριστοτελίζοντες ουμανιστές, επηρεασμένοι από το αντίστοιχο ρεύμα της Δύσεως, έδειχναν ιδιαίτερη προτίμηση στη διανοητική προσέγγιση των θεολογικών πραγμάτων, με συνέπεια η θεία Αποκάλυψη να αποκτά δευτερεύουσα σημασία.

Η αρχαία φιλοσοφία και ιδιαίτερα ο Αριστοτέλης υπήρξε γι' αυτούς το βασικό κριτήριο για την ερμηνεία των διαφόρων θεολογικών προβλημάτων. Οι μεταφράσεις στην ελληνική βασικών έργων των δυτικών συγγραφέων ιερού Αυγουστίνου[3] και Θωμά Ακινάτη[4], που εκπονήθηκαν κατά τον ΙΔ΄ αι. από τους Μάξιμο Πλανούδη και αδελφούς Δημήτριο και Πρόχορο Κυδώνη, συνετέλεσαν ώστε οι καρποί της συνάντησης της ορθόδοξης και λατινικής σχολαστικής θεολογίας να γίνουν ευρύτερα γνωστοί στο Βυζάντιο. Έτσι η αυγουστίνηα θεολογία, που είναι κατ' ουσίαν σύνθεση χριστιανισμού και πλατωνισμού-νεοπλατωνισμού, και η ακινάτειος σχολαστική θεολογία, που είναι σύνθεση χριστιανισμού και αριστοτελισμού, βρήκαν απήχηση σε πολλούς Βυζαντινούς ανθρωπιστές, οι οποίοι αγωνίζονταν για την πραγμάτωση του ανθρωπιστικού ιδεώδους.

Παράλληλη αλλά αντίρροπη προς την ουμανιστική κίνηση υπήρξε η αγιοπατερικο-θεολογική. Κύριοι εκπρόσωποί της ήσαν οι θεολόγοι εκείνοι που είχαν ως ιδεώδες τους την ένωση με τον Θεό, τη θεοπτία, και επιζητούσαν την πραγμάτωση της δια της οδού των αρετών, της ασκήσεως και της νήψεως· αποτελούσαν δε το κύριο θεολογικό ρεύμα της εποχής. Ζώντας στην ίδια εποχή της θεολογικής αναγέννησης, είχαν ανατραφεί και μορφωθεί με το ίδιο όπως και οι ανθρωπιστές πνεύμα, με τη διαφορά όμως ότι από τα διάφορα φιλοσοφικά συστήματα δανείζονταν μόνο μερικά εξωτερικά στοιχεία, διατηρώντας ανέθευτη τη θεία Αποκάλυψη.

Η συνάντηση ορθόδοξης και σχολαστικής θεολογίας τους έδωσε την ευκαιρία να γνωρίσουν τη λατινική διδασκαλία, η οποία είχε αποκοπεί από την ανατολική ορθόδοξη παράδοση, και να μπορέσουν έτσι να υπερασπιστούν καλύτερα την πίστη τους, τόσο στις συζητήσεις για την ένωση των Εκκλησιών, που τότε διεξάγονταν, όσο και σε κάθε περίπτωση παρείσφρησης της λατινικής θεολογίας στο χώρο της ορθόδοξης διδασκαλίας. Οι διαφορές μεταξύ των δύο αυτών κινήσεων ως προς τις προϋποθέσεις εκκινήσεως και ως προς τους σκοπούς ήταν επόμενο να οδηγήσουν τους εκπροσώπους τους σε σύγκρουση, η οποία εκδηλώθηκε κυρίως με τη διαμάχη ησυχαστών - αντιησυχαστών.

Οι τελευταίοι στην πλειονότητα τους ήσαν ανθρωπιστές με θεολογικές και ανθρωπολογικές προϋποθέσεις συγγενείς προς τις αντίστοιχες δυτικές

(υπερτονισμός της διανοητικότητας και της λογικής, αριστοτελισμός κ.ά.) και εναντιώθηκαν στην ορθόδοξη θεολογία, που εκείνη την εποχή εξέφραζαν με ιδιαίτερο δυναμισμό οι θεολόγοι της θεοπτίας, οι λεγόμενοι ησυχαστές. Η διαμάχη διήρκεσε από το 1334, με τη δημοσίευση του έργου του Βαρλαάμ «Κατά Λατίνων» [5], μέχρι τη σύνοδο του 1351 και την υπογραφή του Συνοδικού Τόμου, με τον οποίο επικυρώθηκε η ορθόδοξη θεολογία, όπως εκφράσθηκε από τον Γρηγόριο Παλαμά και τους ησυχαστές.

Η παλαμική αυτή θεολογία συνίσταται, σε γενικές γραμμές, στην αντιμετώπιση του γνωσιολογικού προβλήματος του Θεού με βάση τη διάκριση της αμέθεκτης θείας ουσίας και της μεθεκτής άκτιστης θείας ενέργειας στον Θεό, στη θέα της άκτιστης ενέργειας ως θείου φωτός (Θαβώρειο φως) και στη διαδικασία της κάθαρσης του νου διά της καρδιακής προσευχής· αποτελεί δε μια ερμηνεία και ανάπτυξη της πατερικής παράδοσης υφασμένη στο βυζαντινό ανθρωπισμό υγιώς, ορθοδόξως για τη σωτηρία του ανθρώπου, ο οποίος ασκείται για να φθάσει στην τελειότητα και ενότητα με τον Θεό μέσω της θεωρίας της θείας δόξας.

Οι ησυχαστικές αυτές έριδες, παρά την ταραχή που προξένησαν στην Εκκλησία, ωφέλησαν πολύ την Ορθοδοξία, διότι δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για μια γνήσια άνθιση της εκκλησιαστικής ζωής και θεολογίας και έριξαν φως στις διαφορές μεταξύ βυζαντινής ορθόδοξης σκέψης αφ' ενός και της λατινικής θεολογίας αφ' ετέρου.

Οι διαφορές αυτές εξάλλου υπήρξαν η αιτία της διαστάσεως των δύο Εκκλησιών ήδη από την εποχή του σχίσματος, και κατά την εν λόγω εποχή στους βυζαντινούς κύκλους είχαν λάβει μορφή διαπάλης μεταξύ εκείνων που επιθυμούσαν την ένωση των Εκκλησιών με οποιοδήποτε κόστος σε θέματα ορθόδοξης πίστης, χάριν πολιτικών σκοπιμοτήτων (ενωτικοί) και εκείνων οι οποίοι δεν ήσαν διατεθειμένοι να θυσιάσουν τη δογματική αλήθεια της Ορθοδοξίας έναντι οιαδήποτε τιμήματος (ανθενωτικοί).

Στον αγώνα αυτό, που περίσσευαν τα πάθη και των δύο παρατάξεων, έλαβαν μέρος δια των συγγραφών τους οι πιο διακεκριμένοι διανοούμενοι της εποχής και ασφαλώς επηρεάσθηκαν απ' αυτόν και οι Νικόλαος Καβάσιλας και Συμεών Θεσσαλονίκης, όπως εξάλλου και απ' όλα τα γεγονότα της εποχής τους· κατόρθωσαν δε να αναδειχθούν, όπως θα διαπιστώσουμε, βαθείς θεολόγοι, πιστοί στις αγιοπατερικές παραδόσεις και τα θεολογικο-σωτηριολογικά θέματά τους.

[Συνεχίζεται]

1. Η πολιορκία αυτή περιγράφεται από τον Ιωάννη Κανανό στο έργο του «Διήγησις

των πολέμων της Κωνσταντινουπόλεως του 6930 (1422)». Βλ. J. Cananus, *De Constantinopoli oppugnata*, εκδ. I. Bekker, Bonnae 1838.

2. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, Διήγησις της τελευταίας αλώσεως της Θεσσαλονίκης, εκδ. Γ. Τσάρα, Θεσσαλονίκη 1958 (PG 156, 587-598).

3. Για τις μεταφράσεις στην ελληνική των έργων του Αυγουστίνου βλ. M. RACKL, *Die griechischen Augustinusübersetzungen*, *Miscellanea Fr. Ehrle, Studi e Testi* 37, I, Citta del Vaticano 1924. C. KUGEA, «*Analecta Planudea*», *Byzantinische Zeitschrift*, 18 (1909), σσ. 106-146. M. GIGANTE, «*Ciceronis somnium Scipionis in graecum a Maximo Planude translatum*», *La Parole del Passato*, 59-60 (1958), σσ. 173-194.

4. Για τις μεταφράσεις στην ελληνική των έργων του Θωμά Ακινάτη βλ. ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, *Ελληνικά μεταφράσεις θωμιστικών έργων. Φιλοθωμισταί και αντιθωμισταί εν Βυζαντίω*, Αθήναι 1967 όπου και πλούσια βιβλιογραφία.

5. Τους τίτλους του έργου αυτού, χωρίς το περιεχόμενό τους, Βλ. PG 151, 1249-1254.

<http://bit.ly/1bQOig4>